

Magdalena Bis, Wojciech Bis

Badania archeologiczne z zakresu późnego średniowiecza i nowożytności na Mazowszu w latach 1989–2009

W maju 2009 roku w Supraślu odbyła się konferencja zatytułowana „Regiony — rzemiosła — kategorie. Archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju, czyli 20 lat później”, zorganizowana przez Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności w Toruniu oraz Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. W założeniu miała to być sesja sumująca dokonania archeologii późnego średniowiecza i nowożytności z ostatniego dwudziestolecia (z lat 1989–2009). Miała także stanowić kontynuację konferencji „Stan i potrzeby badań archeologicznych nad późnym średniowieczem i okresem nowożytnym w Polsce”, która miała miejsce w 1989 roku. Wygłoszone wówczas referaty opublikowane zostały w 1993 r., w 36 tomie Serii Archeologicznej wydawanej przez Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi¹. Materiały te dotyczyły rozmaitych zagadnień z zakresu polskiej archeologii późnośredniowiecznej i staropolskiej podejmowanych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Zbiorczy i podsumowujący charakter miał pomieszczony w tym tomie artykuł Jerzego Kruppé². Dziełem tego autora jest również zestawienie osiągnięć omawianych gałęzi archeologii z wcześniejszego okresu — z lat 1948–1971, które ukazało się na łamach „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” (1973 r.)³. Etapy rozwoju archeologii historycznej, jej istotne kierunki badawcze oraz problematykę przedstawił obszernie również Leszek Kajzer (1996 r.)⁴. Kolejne ogólne oceny dorobku archeologii późnego średniowiecza i nowożytności obu badaczy opublikowane zostały w roku 2000⁵.

W niniejszym artykule chcielibyśmy zaprezentować najważniejsze kwestie dotyczące terenowych badań archeologicznych na Mazowszu w ciągu ostatnich dwudziestu lat. Podstawę analiz stanowią materiały zgromadzone i przygotowane przez nas na zamówienie organizatorów supraskiej konferencji, w formie wykazu stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych z województwa mazowieckiego⁶. W publikacji z łódzkiej konferencji źródłem informacji na ten

¹ *Materiały z ogólnopolskiej konferencji: Stan i potrzeby badań archeologicznych nad późnym średniowieczem i okresem nowożytnym w Polsce*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, nr 36, 1989–1990, Łódź 1993.

² J. Kruppé, *Narodziny i rozwój archeologii późnośredniowiecznej i staropolskiej*, tamże, s. 13–18.

³ Tenże, *Archeologia późnośredniowieczna i staropolska. Wybrane zagadnienia*, „Kw.HKM”, R. XXI, 1973, nr 4, s. 633–653.

⁴ L. Kajzer, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996, rozdział III: „Zarys dziejów badań”, s. 32–65.

⁵ L. Kajzer, *Z problematyki rozwoju archeologii historycznej w Polsce*, [w:] *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu*, red. M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski, Poznań 2000, s. 471–481; J. Kruppé, *Kilka uwag na tle oceny dorobku polskiej archeologii późnego średniowiecza i nowożytności*, tamże, s. 483–489.

⁶ M. Bis, W. Bis, „Badania archeologiczne w województwie mazowieckim w latach 1989–2009. Wykaz stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych z województwa mazowieckiego”, Warszawa 2009. mpis w posiadaniu autorów (dalej cyt.: „Wykaz stanowisk...”).

temat są *Mapy i wykaz stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych z Mazowsza*, opracowane przez Martynę Milewską⁷. Stanowiły one punkt odniesienia dla naszych rozważań. Według ówczesnego podziału administracyjnego Mazowsze obejmowało sześć województw: ciechanowskie, płockie, ostrołęckie, siedleckie, skierniewickie i warszawskie.

W niniejszym artykule przyjęliśmy, zgodnie z założeniami organizatorów suprakrajowej konferencji, że tytułowe Mazowsze umownie odpowiada swoim zasięgiem województwu mazowieckiemu istniejącemu od 1 stycznia 1999 roku, mimo iż tworzą je tereny zróżnicowane historycznie i kulturowo — część wschodnia to fragment Podlasia, południowa zaś to ziemia radomska, będąca częścią Małopolski⁸. Pod względem wielkości i liczby ludności jest to największe województwo w kraju⁹. Zmiany w podziale administracyjnym nie miały jednak znaczącego wpływu na ogólny obraz analizowanych tu zjawisk. Korekty dotyczyły głównie krańca południowego i południowo-zachodniego, na skutek czego poza obecnym województwem mazowieckim znalazły się takie miejscowości jak Kutno, Łowicz, Oporów, badane przez archeologów w omawianym okresie. Natomiast w najobszerniejszej, włączonej tu części — w radomskim, badania archeologiczne nad późnym średniowieczem i nowożytnością były nieliczne.

Część informacji o badaniach archeologicznych, które prowadzono na tym terenie, pochodzi z udostępnionych nam, niepublikowanych opracowań (w formie maszynopisów), które znajdowały się w archiwach obecnego urzędu Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz w jego Delegaturach Okręgowych z siedzibami w Ciechanowie, Ostrołęce, Płocku, Radomiu i Siedlcach, jak również u Miejskiego Konserwatora Zabytków w Warszawie¹⁰. Z kolei publikacją gromadzącą dane na ten temat był przede wszystkim *Informator Archeologiczny*, wydawany od 1967 r., mający ogólnokrajowy zasięg i ugruntowaną wśród badaczy pozycję podstawowego źródła wiedzy o prowadzonych w Polsce badaniach wykopaliskowych. Jego edycja zatrzymała się jednak na roku 1996, wydanym dopiero po dziewięcioletniej przerwie (w 2005 r.). Z tego względu pomocna była zwłaszcza bibliografia archeologiczna Mazowsza i Podlasia z lat 1968–2003¹¹.

Wiadomości na ten temat, dotyczące ostatniego dwudziestolecia, były rozsiiane zwłaszcza w lokalnych periodykach, seriach wydawniczych, wydawnictwach zawierających sprawozdania z prac muzealnych i konserwatorskich („Almanach Muzealny”, Ciechanowskie Studia Muzealne, „Kronika Zamkowa”, „Mazowsze”, „Mazowiecki rocznik konserwatorski”, Monument. Studia i Materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, „Pułusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, „Rocznik Mazowiecki”, „Rocznik Warszawski”, „Wilanowski

⁷ Zamieszczone w części *Mapy i wykaz stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych w Polsce*, [w:] *Materiały z ogólnopolskiej konferencji: Stan i potrzeby badań...*, s. 215–218.

⁸ Województwo mazowieckie utworzone zostało łącznie z dziewięcią województw z poprzedniego podziału administracyjnego, przy czym tylko warszawskie włączono w całości, natomiast osiem pozostałych częściowo; były to województwa: ostrołęckie (oprócz gminy Rozogi), radomskie (oprócz gmin Drzewica i Gowarczów), ciechanowskie (oprócz gmin powiatu działdowskiego), siedleckie (oprócz gmin powiatu łukowskiego i gminy Kłoczew), płockie (oprócz gmin powiatów kutnowskiego i łęczyckiego oraz gminy Kiernozia), skierniewickie (gminy powiatu sochaczewskiego, bez gminy Iłów, i żyrardowskiego oraz trzy gminy powiatu grodzkiego: Baranów, Jaktorów i Zabia Wola), białkopodlaskie (włączono tylko gminy powiatu łosickiego) oraz łomżyńskie (objęło tylko pięć zachodnich gmin powiatu ostrowskiego), <http://pl.wikipedia.org/wiki/Województwo_mazowieckie>. Dzisiejsze Mazowieckie graniczy z sześcioma innymi województwami: podlaskim, kujawsko-pomorskim, warmińsko-mazurskim, świętokrzyskim, lubelskim i łódzkim, *Rocznik Statystyczny Województw 2010*, red. H. Dmochowska, Warszawa 2010, s. 190.

⁹ Zajmuje powierzchnię 35508 km², składa się z 37 powiatów ziemskich i 314 gmin, zamieszkiwane jest przez 5115 tys. ludności (według danych z 2009 r.). Na jego obszarze znajduje się 85 miast i 8755 miejscowości wiejskich, *Rocznik Statystyczny...*, s. 28–36.

¹⁰ Zgodnie z wytycznymi organizatorów nie uwzględniano drobnych prac (jedno- lub dwudniowych), o charakterze nadzorów archeologicznych.

¹¹ M. Starski, B. Wiśniewski, współpraca A. Jarosz, *Bibliografia archeologiczna Mazowsza i Podlasia (za lata 1968–2003 z uzupełnieniami)*, „Warszawskie Materiały Archeologiczne”, t. 9, 2005, s. 219–323, prace dotyczące późnego średniowiecza i okresu nowożytnego, s. 288–304.

Informator Konserwatorski”), rzadziej w czasopismach historycznych i archeologicznych o szerszym zasięgu („Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, „Ochrona Zabytków”, „Slavia Antiqua”, „Studia i Materiały Archeologiczne”, „Światowit”), także o charakterze popularno-naukowym („Z otchłani wieków”). Jedyne kilkakrotnie materiały takie znalazły się w rozdziałach różnych polskich wydawnictw zbiorowych¹² bądź poświęcono im osobne monografie¹³. Z uwagi na podejmowaną tematykę istotne są dwa artykuły, opublikowane w 2004 r., które zawierają podsumowanie stanu dotychczasowego rozpoznania archeologicznego oraz ocenę wcześniejszych dokonań badawczych, ograniczają się jednak tylko do miasta Warszawy¹⁴.

Do zebranych na tej podstawie i przedstawionych poniżej danych należy jednak podchodzić z pewną ostrożnością i traktować je jako orientacyjne. Mogą one bowiem być niekompletne, ponieważ nie jest wykluczone, że nie wszystkie prowadzone prace doczekały się opracowania, choćby w formie maszynopisu, który został złożony i byłby przechowywany w urzędzie konserwatorskim w czasie przeprowadzania przez nas kwerendy (luty–kwiecień 2009 r.). Z drugiej strony niekiedy dostęp do tych archiwaliów był znacznie ograniczony. Zdajemy sobie także sprawę, iż zbiór informacji zebranych z różnych publikacji może być niepełny z uwagi na ich rozproszony charakter (zwłaszcza po zaprzestaniu wydawania *Informatora Archeologicznego*, gromadzącego i porządkującego te dane, czyli w latach 1997–2009) oraz ze względu na przyrost w ostatnich latach liczby lokalnych wydawnictw, nie będących w ogólnym obiegu naukowym, do których być może nie dotarliśmy. Zaprezentowane tu wyniki stanowią jednak rejestrację pewnych tendencji i skali zjawisk charakterystycznych dla archeologii okresu późnego średniowiecza i nowożytności na omawianym terenie i — jak wynikało z treści referatów zaprezentowanych na supraskiej konferencji — są przeciętne na tle innych województw.

Na podstawie zgromadzonych informacji można stwierdzić, iż badania archeologiczne na terenie Mazowsza w latach 1989–2009 prowadzone były w sumie w 35 miejscowościach: Błonie (pow. warszawski)¹⁵, Ciechanów¹⁶, Czersk (pow. piaseczyński)¹⁷, Dobrska Kolonia

¹² L. Kajzer, Z. Lechowicz, *Radom w świetle badań archeologicznych*, [w:] *Radom. Lokacja miasta. Odkrywanie zamku*, Radom 2001, s. 12–28; A. Gołębniak, *Wzgórze Tumskie w Płocku*, [w:] *Civitates Principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy*, red. T. Janiak, Gniezno 1998, s. 97–98; tenże, *Uwagi o początkach Płocka w świetle najnowszych badań archeologicznych*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji*, red. A. Buko, Warszawa 1998, s. 217–220; tenże, *Początki Płocka w świetle ostatnich prac weryfikacyjnych i nowych odkryć archeologicznych*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 167–178; W. Pela, *W drodze ku współczesności — badania archeologiczno-architektoniczne obiektów z XVIII–XX wieku w Warszawie*, [w:] *Archaeologia et historia urbana*, red. R. Czaja, G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandecki, Elbląg 2004, s. 237–245; Z. Polak, *Raz jeszcze o trzynosiowiecznej lokacji Płocka*, [w:] *Przez granice czasu. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu*, red. A. Buko, W. Duczek, Pułtusk 2008, s. 221–232; M. Trzecicki, *Stare i nowe w garniarstwie wczesnośredniowiecznego Płocka*, [w:] *Stare i nowe w średniowieczu: pomiędzy innowacją a tradycją*, red. S. Moździoch, Spotkania Bytomskie, t. 6, Wrocław 2009, s. 187–228; tenże, *Przestrzeń publiczna średniowiecznego Płocka jako przedmiot badań archeologa*, [w:] *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej*, red. S. Krabath, J. Pickalski, K. Wachowski, Wratislavia Antiqua, t. 13, Wrocław 2011, s. 63–75.

¹³ *Historia Płocka w ziemi zapisana*, red. A. Gołębniak, Płock 2000; *Wczesnośredniowieczny Płock*, red. tenże, Warszawa 2002; *Płock wczesnośredniowieczny*, red. tenże, Warszawa 2011.

¹⁴ W. Pela, *Archeologia Warszawy. Stan i potrzeby badań*, „Rocznik Warszawski”, R. XXXII, 2004, s. 73–94; tenże, *W drodze ku współczesności...*, s. 237–245; także skrótowe informacje w wersji popularno-naukowej — tenże, *Skarby zaginionej Warszawy. 150 lat poszukiwań relikwii dawnej Warszawy. Katalog wystawy*, Warszawa 2001. Dla tej problematyki znacząca była też konferencja „Badania archeologiczne Warszawy w pierwszej dekadzie XXI wieku”, która odbyła się w czerwcu 2011 r. Przewidziana jest publikacja tych materiałów w formie popularno-naukowej, w 66 tomie czasopisma „Z otchłani wieków” w 2012 roku.

¹⁵ *Informator Archeologiczny* (dalej cyt.: *IA*). *Badania 1996*, Warszawa 2005, s. 290–291; K. Meyza, „Sprawozdanie z archeologicznych badań interwencyjnych przeprowadzonych na stanowisku Błonie-Miasto, Rynek, nr ew. 31, obr. 16”, Warszawa 1996, mpis w Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej cyt.: *MWKZ*) w Warszawie; teje, „Wstępne sprawozdanie z ratowniczych prac archeologicznych, Błonie

(pow. płoński)¹⁸, Gąbin (pow. plocki)¹⁹, Góra Kalwaria (pow. piaseczyński)²⁰, Komorów (pow. pruszkowski)²¹, Koziebrody (pow. płoński)²², Lipno (pow. łosicki)²³, Liw (pow. węgrowski)²⁴, Łosice²⁵, Maciejowice (pow. garwoliński)²⁶, Maków Mazowiecki²⁷, Miedzna (pow. węgrowski)²⁸,

— teren nieruchomości nr 919, lokalizacja Rynek 18, u zbiegu z ul. Poznańską, posesja znana pod nazwą «Zachęta», Warszawa 1997, mpis u MWKZ w Warszawie; też: *Blonie-miasto, w świetle najnowszych obserwacji archeologicznych*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XIII, 2001, s. 137–145.

¹⁶ M. Czarniecki, „Sprawozdanie z prac archeologicznych na Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie w lipcu i sierpniu 2007 r.”, Warszawa 2007, mpis w archiwum Muzeum Szlachty Mazowieckiej (dalej cyt.: MSzM) i u MWKZ Delegatura Ciechanów; R. Maciszewski, „Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na dziedzińcu zamku w Ciechanowie 2007 r.”, Warszawa 2007, mpis w archiwum MSzM i u MWKZ Delegatura Ciechanów; Z. Miecznikowski, „Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie w lipcu i sierpniu 2008 r.”, Warszawa 2008, mpis w archiwum MSzM i u MWKZ Delegatura Ciechanów; M. Piotrowski, „Sprawozdanie z badań przy ul. Orylskiej w Ciechanowie w 1990 r.”, mpis w archiwum Ciechanowskiego Towarzystwa Naukowego (dalej cyt.: CTN) i Muzeum Okręgowego w Ciechanowie (informacje od Autora badań); też: „Sprawozdanie z badań przy ul. Rynek 8 (obecnie Plac Jana Pawła II) w Ciechanowie w latach 1991–1992”, mpis w archiwum CTN (informacje od Autora badań); też: „Sprawozdania z badań związanych z budową kanalizacji w Ciechanowie w latach 1998–2000”, mpis u MWKZ Delegatura Ciechanów; też: *Tajemnice ciechanowskiego zamku*, „Z otchłani wieków”, R. 57, 2002, nr 3–4, s. 42–48; też: „Sprawozdanie — Ciechanów — Zamek, badania archeologiczne 2005”, Ciechanów 2005, mpis w archiwum MSzM i u MWKZ Delegatura Ciechanów; też: *Ratownicze prace archeologiczne prowadzone na zamku w Ciechanowie w 2003 r.*, [w:] *Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie, wczoraj — dziś — jutro*, Ciechanowskie Studia Muzealne, t. IV, Ciechanów 2006, s. 69–83; też: „Sprawozdanie — Ciechanów-Zamek, wyprzedzające badania archeologiczne pod przyłężce wodno-kanalizacyjne. Etap pierwszy 2006 r.”, mpis w archiwum MSzM i u MWKZ Delegatura Ciechanów.

¹⁷ R. Cędrowski, *Miasta Południowego Mazowsza. Czersk — Góra Kalwaria — Mińsk Mazowiecki w świetle badań archeologicznych*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XIII, 2001, s. 121–135; *IA. Badania 1996*, Warszawa 2005, s. 293; P. Kościelecki, *Zamek i miasto w Czersku w średniowieczu i nowożytności*, „Z otchłani wieków”, R. 57, 2002, nr 3–4, s. 16–27.

¹⁸ A. Byszewska, „Sprawozdanie z archeologicznych badań sondazowych przeprowadzonych w 2002 i 2003 r. w Dobrskiej Kolonii, gm. Raciąż, stan. 1 i 2”, Warszawa 2003, mpis u MWKZ Warszawa.

¹⁹ R. Cędrowski, A. Smoliński, „Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych przeprowadzonych pod budowę budynku plebanii w Gąbinie, ul. Warszawska 2/4, woj. plockie”, Warszawa 1993, mpis u MWKZ Delegatura Płock.

²⁰ R. Cędrowski, *Miasta Południowego Mazowsza...*, s. 121–135.

²¹ T. Morysiński, *Późnośredniowieczne i nowożytne naczynia gliniane z Komorowa k. Warszawy*, „Studia i Materiały Archeologiczne”, t. 10, 2000, s. 129–158.

²² Z. Dhubakowski, „Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na stanowisku w miejscowości Koziebrody, gm. Raciąż, woj. ciechanowski”, Warszawa 1998, mpis u MWKZ Delegatura Ciechanów.

²³ M. Bienia, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w Lipnie w 2001 r.”, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

²⁴ R. Cędrowski, „Sprawozdanie z archeologicznych prac wykopaliskowych na terenie zamku w Liwie, gm. loco, pow. Węgrów, woj. mazowieckie w lipcu 1999 r.”, Warszawa 1999, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

²⁵ M. Bienia, M. Waszkiewicz, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w Łosicach”, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

²⁶ R. Cędrowski, „Sprawozdanie z przeprowadzenia nadzorów archeologicznych wykopów pod instalacje telefoniczne na terenie rynku w Maciejowicach, woj. mazowieckie, luty–marzec 2004 r.”, Warszawa 2004, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

²⁷ R. Cędrowski, A. Smoliński, „Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych wykopu pod kanalizację przebiegającego w ulicy Spółdzielczej w Makowie Mazowieckim, pow. Ostrołęka, wrzesień 1995”, Warszawa 1995, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka; też: „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego wykopu wodociągowego usytuowanego w północno-wschodniej części rynku w Makowie Mazowieckim w czerwcu 1995 r.”, Warszawa 1995, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka.

²⁸ M. Bienia, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad budową kanału ciepłowniczego na terenie Szkół Rolniczych w Miedznej”, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

Mińsk Mazowiecki²⁹, Niegów (pow. wyszkowski)³⁰, Nieporęt (pow. legionowski)³¹, Ostrołęka³², Płock³³, Proboszczewice (pow. płocki)³⁴, Przasnysz³⁵, Pułtusk³⁶, Raciąż (pow. płoński)³⁷,

²⁹ R. Cędrowski, „Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych wykopów pod kolektor kanalizacyjny, przeprowadzonych w Mińsku Mazowieckim, woj. siedleckie, w rejonie ulic Górki i Siennickiej w okresie XII 1997—III 1998”, Warszawa 1998, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce; tenże, „Sprawozdanie z badań archeologicznych — nadzorów archeologicznych wykopów pod fundamentowanie budynku A i B na osiedlu mieszkaniowym «Nadrzeczna» w Mińsku Mazowieckim, woj. siedleckie”, Warszawa 1998, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce; tenże, „Sprawozdanie z przeprowadzenia ratowniczych badań archeologicznych (nadzorów) podczas prac budowlanych magistrali kanalizacji deszczowej i sanitarnej oraz wodociągów wykonywanych w Mińsku Mazowieckim w ulicach Nadrzeczna, Warszawska, Kościelna, Błonie w okresie od 13.04-2000 do 03.08.2000 r.”, Warszawa 2000, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce; tenże, *Miasta Południowego Mazowsza...*, s. 121–135; W. Talarek, „Nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi w związku z budową gazociągu w ulicy Nadrzecznej w Mińsku Mazowieckim”, Mińsk 2001, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

³⁰ M. Trzecicki, M. Gładki, „Ratownicze, archeologiczne badania wykopaliskowe na stanowisku nr 4 w Niegowie (AZP 51-70/13), gm. Zabrodzie”, Warszawa 2006, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka.

³¹ Prace prowadził W. Orliński. Informacje ustne od Autora badań.

³² R. Cędrowski, „Ratownicze badania archeologiczne — nadzory archeologiczne odsłonięć ziemnych związanych z modernizacją ulicy Gomulickiego w Ostrołęce”, Warszawa 2007, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka; R. Cędrowski, A. Smoliński, „Sprawozdanie z badań i nadzorów archeologicznych przeprowadzonych na trasie przebiegu gaziociągu w Ostrołęce”, Warszawa 1996–1997, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka.

³³ A. Brzózka, „Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Płocku na posesji ul. Stary Rynek 7 w 2005 r.”, Warszawa 2005, mpis u MWKZ Delegatura Płock; A. Gołębniak, *Początki Płocka — mity i rzeczywistość*, „Slavia Antiqua”, t. XL, 1999, s. 67–94; tenże, *Wzgórze Tumskie w Płocku*, s. 97–98; tenże, *Uwagi o początkach Płocka...*, s. 217–220; tenże, *Początki Płocka w świetle ostatnich prac...*, s. 167–178; *Historia Płocka...* (tu na s. 134–141 wykaz opracowań w formie maszynopisów wyników badań archeologicznych prowadzonych na terenie Płocka w latach 1982–1999); *Wczesnośredniowieczny Płock...*; *IA. Badania 1992*, Warszawa 1997, s. 79, 126–127; *IA. Badania 1996*, Warszawa 2005, s. 229 i 275; G. Kałwak, „Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w Płocku przy ul. Grodzkiej 8 (zaplecze)”, Płock 2005, mpis u MWKZ Delegatura Płock; T. Kordala, „Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na stan. nr 97 w Płocku-Podolszycach w 2003 r. (AZP 50-54/69)”, Płock 2003, mpis u MWKZ Delegatura Płock; Z. Polak, „Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w roku 2005 na ul. Tumskiej w Płocku”, Warszawa 2006, mpis u MWKZ Delegatura Płock; tenże, „Weryfikacja dotychczasowych ustaleń dotyczących monumentalnej architektury na Wzgórzu Tumskim w Płocku”, Warszawa 1998, mpis w Archiwum IAE PAN; *Płock wczesnośredniowieczny...* (tu na s. 392–409 m.in. opracowania w formie maszynopisów wyników badań archeologicznych prowadzonych na terenie Płocka w latach 1990–2005); M. Trzecicki, *Stare i nowe w garncarstwie...*, s. 187–228; tenże, *Przestrzeń publiczna...*, s. 63–75.

³⁴ *IA. Badania 1989*, Warszawa 1993, s. 90–91.

³⁵ R. Cędrowski, „Sprawozdanie z przeprowadzenia ratowniczych prac archeologicznych — nadzorów nad wkopami pod magistralę kanalizacyjną w ulicach: Rynek, Ciechanowska, Ławnicza w Przasnyszu, woj. mazowieckie”, Warszawa 2001, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka; tenże, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego wykopów pod magistralę sanitarną w Przasnyszu, woj. mazowieckie, w rejonie ulic 3-go Maja i Św. Stanisława Kostki”, Warszawa 2001, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka; tenże, „Sprawozdanie z przeprowadzenia ratowniczych prac archeologicznych w Przasnyszu na terenie zespołu pobernardyjskiego, obecnie klasztoru Pasjonistów”, Warszawa 2001, mpis u MWKZ Delegatura Ostrołęka.

³⁶ J. Affelski, B. Jurkiewicz, *Archeologiczne badania ratownicze w Pułtusk*, „Pułtusk. Studia i Materiały z Dziejów Miasta i Regionu”, t. VI, 2005, s. 59–79; A. Byszewska-Levau, B. Jurkiewicz, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego przy budowie kolektora sanitarnego w Pułtusk, ulica Przechodnia, Zaułek, Sukiennicza, Sportowa, Solna, Stare Miasto, Nowy Rynek”, Pułtusk 2002, mpis u MWKZ Delegatura Ciechanów; *IA. Badania 1996*, Warszawa 2005, s. 276; M. Kasprzycka, „Badania sondażowe na terenie kolegium jezuickiego w Pułtusk”, Pułtusk 2007, mpis u MWKZ Delegatura Ciechanów; W. Pela, *Warszawa–Pułtusk. Znaczenie badań archeologiczno-architektonicznych dla weryfikacji dziejów miast mazowieckich*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XIII, 2001, s. 79–96; D. Stabrowska, *Zaplecze gospodarce (piwnice) przy kolegium jezuickim w Pułtusk. Wyniki rekonstruksji prowadzonego przy współudziale studentów Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusk w październiku 1996 r.*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XIII, 2001, s. 97–109; J. Wrzosek, „Sprawozdanie z archeologicznych badań powierzchniowych pola bitwy z 26.XII.1806 r. pod Pułtuskim”, Pułtusk 2002, 2006, 2007, mpisy u MWKZ Delegatura Ciechanów.

³⁷ M. Piotrowski, „Wyniki nadzoru archeologicznego przeprowadzonego w październiku 1992 roku przy budowie domu mieszkalnego w Raciążu, Plac Mickiewicza (Rynek)”, Ciechanów 1992, mpis u MWKZ Delegatura Ciechanów.

Radom³⁸, Radziejowice (pow. żyrardowski)³⁹, Radzymin (pow. wołomiński)⁴⁰, Serock (pow. legionowski)⁴¹, Siedlce⁴², Sierpc⁴³, Sochaczew⁴⁴, Staroźreby (pow. płocki)⁴⁵, Warszawa⁴⁶, Węgrów⁴⁷, Zakroczym (pow. nowodworski)⁴⁸, Żelechów (pow. garwoliński)⁴⁹ (ryc. 1).

³⁸ G. Barczyk, „Sprawozdanie z badań archeologicznych na działce 51, ul. Rynek 7 w Radomiu”, Radom 2007, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Sprawozdanie z badań archeologicznych na działce nr 50, ul. Rynek 6 w Radomiu”, Radom 2007, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Sprawozdanie z badań archeologicznych na działce 73/2 ul. Grodzka 8 w Radomiu”, Radom 2009, mpis u MWKZ Delegatura Radom; G. Barczyk, Z. Lechowicz, G. Mazur, „Wyniki badań archeologicznych na działce nr 70, ul. Grodzka 4/Wałowa 16”, Łódź 2005, mpis u MWKZ Delegatura Radom; L. Kajzer, Z. Lechowicz, *Radom w świetle badań...*, s. 12–28; Z. Lechowicz, „Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych skrzydła południowego zespołu popijarskiego w Radomiu w 1999 r.”, Łódź–Sieradz 1999, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Sprawozdanie wstępne z przebiegu I etapu badań archeologiczno-architektonicznych zamku radomskiego w 2000 r.”, Łódź 2001, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Zamek w Radomiu w świetle badań archeologicznych w latach 1999–2001”, Łódź 2001, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych zespołu zamkowego w Radomiu w 2001 r.”, Łódź 2001, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Sprawozdanie z badań na zamku radomskim w 2002 r.”, Łódź 2002, mpis u MWKZ Delegatura Radom; tenże, „Wyniki ratowniczych badań archeologiczno-architektonicznych na działce 96/2 przy ul. Rwańskiej nr 8 w Radomiu wykonanych w 2005 r.”, Łódź 2005, mpis u MWKZ Delegatura Radom; G. Teske, „Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w Radomiu, ul. Rwańska 10 (działka nr 97)”, Warszawa 2000, mpis u MWKZ Delegatura Radom; J. Tomala, „Sprawozdanie z prac archeologiczno-architektonicznych na posesji przy ul. Grodzkiej nr 2 w Radomiu 11.09–10.10.2002 r.”, Kalisz 2002, mpis u MWKZ Delegatura Radom.

³⁹ W. Bis, „Wstępne omówienie wyników badań archeologiczno-architektonicznych na terenie czworaków we wsi Radziejowice, woj. mazowieckie”, Warszawa 2005, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych na terenie czworaków w Radziejowicach, woj. mazowieckie”, Warszawa 2005, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, *Nowożytna łaźnia dworska w Radziejowicach*, „Kw.HKM”, R. LV, 2007, nr 2, s. 141–159.

⁴⁰ R. Cędrowski, „Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych w ulicach: Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Weteranów, Zduńskiej i Reymonta w Radzyminie, woj. mazowieckie, lipiec–sierpień 2003”, Warszawa 2003, mpis u MWKZ Warszawa.

⁴¹ *IA. Badania 1993*, Warszawa 1998, s. 117; *IA. Badania 1994*, Warszawa 1998, s. 119; U. Perlikowska-Puszkarska, *Serock w świetle badań wykopaliskowych i nadzorów archeologicznych*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XIII, 2001, s. 111–120; tenże, *Z dziejów Serocka*, „Z otchłani wieków”, R. 56, 2001, nr 1–2, s. 106–111.

⁴² B. Bryńczak, M. Waszkiewicz, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w Siedlcach”, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

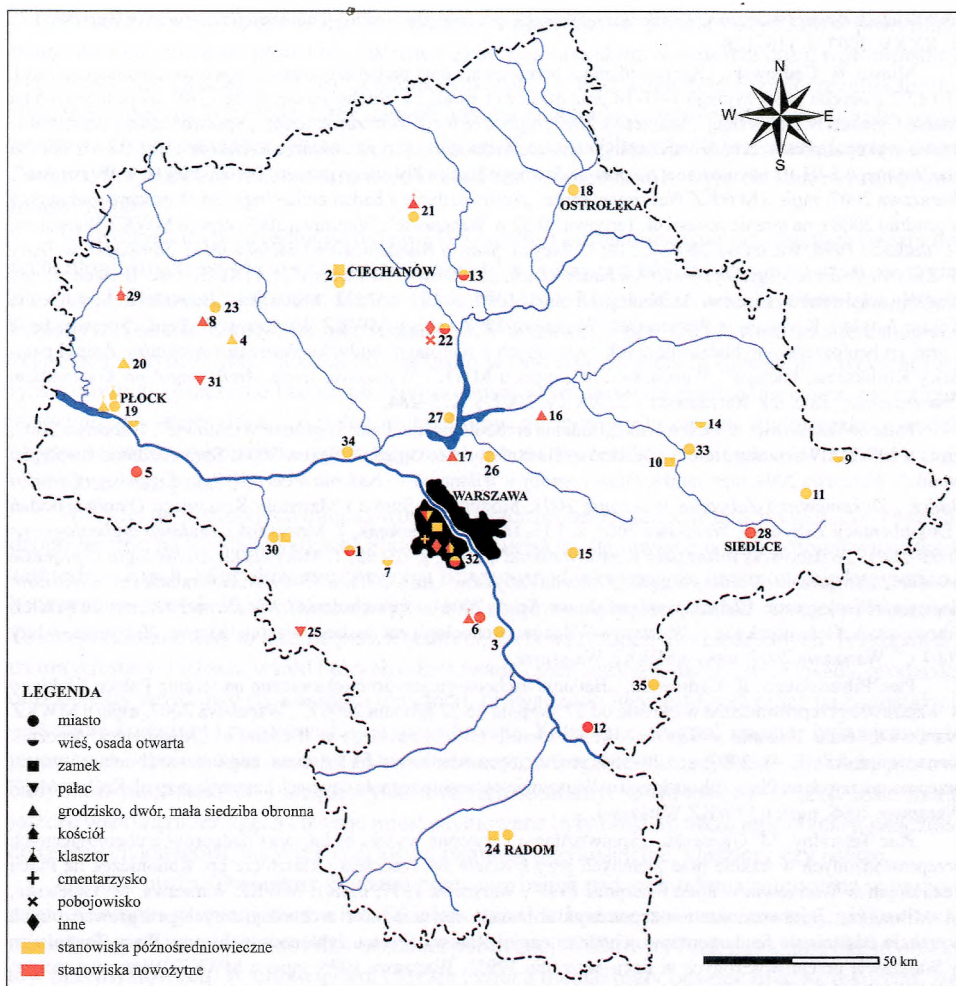
⁴³ Z. Polak, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi przy kościele św. Ducha w Sierpcu”, Warszawa 1999, mpis u MWKZ Delegatura Płock.

⁴⁴ R. Cędrowski, „Sprawozdanie z przeprowadzenia ratowniczych badań archeologicznych — nadzorów archeologicznych prac ziemnych związanych ze zmianą zagospodarowania przestrzennego Placu T. Kościuszki w Sochaczewie”, Warszawa 2006, mpis u MWKZ Delegatura Płock; A. Andrzejewski, L. Kajzer, T. Olszacki, „Sprawozdanie z badań zamku w Sochaczewie przeprowadzonych w 2006 r.”, Łódź 2006, mpis u MWKZ Delegatura Płock.

⁴⁵ *IA. Badania 1990*, Warszawa 1994, s. 121; L. Kajzer, J. Pietrzak, *Renesansowa willa biskupa-humanisty w Staroźrebach na Mazowszu Płockim*, „Kw.HKM”, R. XLVII, 1999, nr 3–4, s. 377–393.

⁴⁶ Opracowania zostały pogrupowane według lokalizacji badanych stanowisk w granicach dzisiejszej Warszawy.

Stare i Nowe Miasto: J. Garus, „Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych przy południowej ścianie katedry św. Jana w Warszawie”, Warszawa 1995, mpis u MWKZ Warszawa; W. Pela, „Warszawa Stare Miasto, Skarpa Staromiejska, badania archeologiczne”, Warszawa 1996, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Warszawa Stare Miasto, miejskie mury obronne. Badania archeologiczne”, Warszawa 1997, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Warszawa Nowe Miasto. Posesje Zakroczymska 15–17. Sprawozdanie z prac archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych podczas robót ziemnych związanych z budową budynku mieszkalnego PAX w okresie od listopada 1997 do marca 1998”, Warszawa 1998, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z przebudową sieci ciepłej, ul. Wójtowska, Zakroczymska, Rajców, Przyrynek, maj–październik 1998”, Warszawa 1998, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, *Badania archeologiczne na rynku Starego Miasta w Warszawie w latach 1952–1999*, „Almanach Muzealny”, t. 3, 2001, s. 30–44; tenże, *Warszawa–Pułtusk. Znaczenie badań...*, s. 79–96; tenże, *Skarby zaginionej Warszawy...*; tenże, „Prace archeologiczno-architektoniczne związane z budową kanalizacji-odwodnienia Barbakanu”, Warszawa

Ryc. 1. Miejscowości w województwie mazowieckim, w których zlokalizowane były późnośredniowieczne i nowożytnie stanowiska archeologiczne badane w latach 1989–2009.

Oprac. M. Bis, W. Bis

1 Błonie	10 Liw	19 Płock	28 Siedlce
2 Ciechanów	11 Łosice	20 Proboszczewice	29 Sierpc
3 Czernsk	12 Maciejowice	21 Przasnysz	30 Sochaczew
4 Dobrska Kolonia	13 Maków Mazowiecki	22 Pułtusk	31 Staroźreby
5 Gąbin	14 Miedzna	23 Raciąż	32 Warszawa
6 Góra Kalwaria	15 Mińsk Mazowiecki	24 Radom	33 Węgrów
7 Komorów	16 Niegów	25 Radziejowice	34 Zakroczym
8 Koziebrody	17 Nieporęt	26 Radzymin	35 Żelechów
9 Lipno	18 Ostrołęka	27 Serock	

2003, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Sprawozdanie z prac archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na międzymurzu w 2003 r., miejskie mury obronne, mur zewnętrzny”, Warszawa 2003, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Wstępne sprawozdanie z prac archeologicznych związanych z wymianą wodociągu w ulicy Zakroczymskiej w okresie od maja do czerwca 2006 r.”, Warszawa 2006, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, *Archeologia Warszawy...*, s. 73–94; tenże, *W drodze ku współczesności...*, s. 237–245; tenże, *Badania archeologiczno-architektoniczne*

siedzib władz dawnej Warszawy. Kamienice wójtowskie oraz ratusze — staro- i nowomiejski, „Rocznik Warszawski”, R. XXXV, 2007, s. 115–128.

Miasto: R. Cędrowski, „Sprawozdanie z przeprowadzenia badań archeologicznych na działkach nr ewid. 11 i 15/2 z obrębu geodezyjnego 1-01-18 oraz działce nr ewid. 1 z obrębu geodezyjnego 7-01-07 położonych na terenie Cytadeli Warszawskiej”, Warszawa 2007, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Sprawozdanie z przeprowadzenia wykopaliskowych badań archeologiczno-architektonicznych na obszarze działki nr ewid. 38/3 z obrębu geodezyjnego 5-03-02 usytuowanej na posesji dawnego Banku Polskiego przy ul. Bielańskiej 10 w Warszawie”, Warszawa 2007, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w grudniu 2008 r. na terenie posesji ul. Targowa 50/52 w Warszawie”, Warszawa 2009, mpis u MWKZ Warszawa; *IA. Badania 1996*, Warszawa 2005, s. 314; K. Meyza, *Skarpa Warszawska na odcinku od ul. Sanguski do Trasy W-Z w świetle archeologicznych wierzeń badawczych*, „Światowit. Nowa seria”, t. I (XLII), fasc. B: Archeologia pradziejowa i średniowieczna. Archeologia Polski, 1999, s. 161–167; M. Milewska, „Badania archeologiczne Koszar Artylerii Koronnej w Warszawie”, Warszawa 1998, mpis u MWKZ Warszawa; W. Pela, „Sprawozdanie z prac archeologiczno-architektonicznych związanych z remontem budynku Warszawa-Mokotów Zespół pałacowy Królikarnia, kuchnia”, Warszawa 2003, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, *Archeologia na Krakowskim Przedmieściu*, „Rocznik Warszawski”, R. XXXV, 2007, s. 275–284.

Pałac w Wilanowie: A. Gołębniak, „Badania archeologiczne. Pałac i ogród w Wilanowie”, Warszawa 2003, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, „Wilanów. Badania archeologiczne. Sezon 2004. Sprawozdanie i wstępne wyniki”, Warszawa 2004, mpis tamże; *Pałac i ogrody w Wilanowie — badania archeologiczne Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w sezonie 2003*, Monument. Studia i Materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 2004, s. 135–160; A. Gołębniak, T. Morysiński, *Badania archeologiczne 2003–2005*, „Wilanowski Informator Konserwatorski”, 2005, s. 63–65; T. Morysiński, *Archeologia w procesie rewitalizacji ogrodów. Trudne początki*, „Ochrona Zabytków”, nr 3, 2005, s. 57–69; A. Gołębniak i in., „Wilanów. Badania archeologiczne. Badania wykopaliskowe. Sezon 2006 — sprawozdanie”, Warszawa 2006, mpis u MWKZ Warszawa; A. Gołębniak i in., „Warszawa-Wilanów, archeologiczne badania wykopaliskowe, 20 styczeń–6 lutego 2007 r.”, Warszawa 2007, mpis u MWKZ Warszawa.

Plac Piłsudskiego: R. Cędrowski, „Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie Pałacu Saskiego w Warszawie przeprowadzone w okresie od 27 sierpnia do 22 grudnia 2006 r.”, Warszawa 2007, mpis u MWKZ Warszawa; tenże, *Badania wykopaliskowe na terenie Pałacu Saskiego w Warszawie*, „Mazowiecki Rocznik Konserwatorski”, R. II, 2007, s. 129–134; tenże, „Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na Placu Piłsudskiego w Warszawie na terenie zespołu dawnych kamienic przy ul. Królewskiej”, Warszawa 2008, mpis u MWKZ Warszawa.

Plac Teatralny: M. Gajewska, „Sprawozdanie i wstępne wyniki badań oraz nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie prac ziemnych przy kościele św. Andrzeja i klasztorze pp. Kanoniczek na Placu Teatralnym w Warszawie w lipcu i sierpniu 1997”, Warszawa 1997, mpis u MWKZ Warszawa; M. Gajewska, M. Milewska, „Sprawozdanie i wstępne wyniki badań oraz nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie odłaniania fundamentów zachodniej części Ratusza (Pałacu Jabłonowskich) przy Placu Teatralnym w Warszawie przeprowadzonych w lipcu–wrześniu 1995”, Warszawa 1995, mpis u MWKZ Warszawa; tychże, „Sprawozdanie i wstępne wyniki badań oraz nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w trakcie prac budowlanych na terenie dawnego Ratusza przy Placu Teatralnym w Warszawie w kwietniu i maju 1996”, Warszawa 1996, mpis u MWKZ Warszawa; W. Pela, *Archeologia Warszawy...*, s. 73–94; tenże, *W drodze ku współczesności...*, s. 237–245.

Zamek Królewski: J. Garus, *Archeologia na Zamku Królewskim w Warszawie, cz. I*, „Kronika Zamkowa”, nr 1 (23), 1991, s. 58–68; tenże, *Archeologia na Zamku Królewskim w Warszawie, cz. II*, tamże, nr 2 (24), 1991/1992, s. 3–31; tenże, *Nowe materiały do historii budowy Pałacu pod Blachą*, tamże, nr 1(25), 2 (26), 1992, 1 (27), 2 (28), 1993, s. 7–27; tenże, *Badania archeologiczne skarpy wislanej w rejonie Arkad Kubickiego w okresie 20 czerwca 1995–30 października 1996. Raport polowy*, tamże, nr 2 (34), 1996, s. 83–106; tenże, *Gród i zamek książąt mazowieckich w Warszawie. Nowe źródła archeologiczne i nowe spojrzenie*, tamże, nr 1–2/53–54, 2007, s. 7–35; M. Sekuła, *Relikty umocnień obronnych warszawskiej siedziby książęcej, odkryte na dziedzińcu Pałacu pod Blachą*, tamże, s. 91–113; M. Sekuła, *Nowe odkrycia archeologiczne na dziedzińcu Pałacu pod Blachą*, „Mazowsze”, R. IX, 2001, nr 14, s. 137–144; A. Świechowska, *Badania archeologiczne a odbudowa Zamku Królewskiego i jego otoczenia*, „Kronika Zamkowa”, nr 1 (23), 1991, s. 30–47 oraz liczne opracowania wyników badań na terenie Stancji Saskich i Pałacu pod Blachą z lat 1997–2007 w formie maszynopisów w archiwum MWKZ Warszawa.

Kościół pw. św. Katarzyny: M. Dąbrowska, „Służew — Kościół p.w. św. Katarzyny. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych 1 VII — 10 X 1996 rok”, Warszawa 1997, mpis u MWKZ Warszawa; teje, „Warszawa-Służew, kościół p.w. św. Katarzyny. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych. 1 VI–15 X 1997 rok”, Warszawa 1998,

Koncentrowały się one w środkowej części województwa, przede wszystkim w powiatach: warszawskim, płockim, płońskim, jak również w legionowskim, nowodworskim, wołomińskim, żyrardowskim, układając się równoleżnikowo (ryc. 1). Pod względem rozmieszczenia terytorialnego widoczny był niedostatek danych o badaniach zwłaszcza w południowej części województwa, w powiatach usytuowanych między Wisłą a Pilicą (białobrzeskim, kozienickim, lipskim, przysuskim, radomskim, szydłowieckim, zwoleńskim); wyjątek stanowi tu jedynie miasto Radom.

W stosunku do poprzedniego okresu (1973–1989) liczba miejscowości objętych badaniami archeologicznymi na Mazowszu zmalała niemal o połowę (z 64⁵⁰ do 35), przy czym w części z nich (15: Błonie, Ciechanów, Czersk, Liw, Miedzna, Mińsk Mazowiecki, Ostrołęka, Płock, Przasnysz, Pułtusk, Serock, Sierpc, Sochaczew, Warszawa, Węgrów), głównie na interesujących zespołach zabytkowych, badania prowadzono w obu analizowanych okresach. Utrzymało się tym samym zagęszczenie badanych miejscowości w środkowym pasie Mazowsza, nie zarejestrowano zaś intensyfikacji działań archeologów na innych obszarach. Radom jako ośrodek objęty pracami wykopaliskowymi figurował już we wcześniejszym wykazie, lecz wówczas w obrębie Małopolski⁵¹.

W wyżej wymienionych miejscowościach prace archeologiczne w latach 1989–2009 prowadzono łącznie na 92 stanowiskach. Stanowiska miejskie, stanowiące ponad połowę wszystkich zarejestrowanych, zdecydowanie dominują liczebnie nad odmiennymi funkcjonalnie kategoriami badanych stanowisk. Znacznie rzadziej badania obejmowały pałace, zamki, kościoły i klasztory. Te kategorie stanowisk to łącznie prawie jedna czwarta wszystkich uwzględnionych. Wykopaliska na innych stanowiskach, wśród których odnotowano cmentarzyska, dwory, wsie, osady, grodziska oraz obiekty wojskowe (tj. koszary i cytadela), prowadzono nieczęsto, zaś prace na pozostałych — szpital, kolegium i pobojowisko — sporadycznie. Kategoria „miasto” chociaż była niezwykle pojemna — obejmowała badania różnych elementów organizmu miejskiego (działek, placów, budynków mieszkalnych i urzędowych, urzędzeń sanitarnych, umocnień) — faktycznie miała jeszcze większą przewagę, na terenie miast usytuowane były bowiem także inne obiekty, włączone do osobnych kategorii, takie jak kościoły, cmentarze przykościelne, klasztory czy pałace.

Ogólnie można stwierdzić wyraźną przewagę badań nad architekturą murowaną w porównaniu z innymi grupami stanowisk. Obiekty sakralne badano znacznie rzadziej niż budowle mieszkalne, rezydencjonalne i użyteczności publicznej. Całkowity brak natomiast badań obiektów przemysłowych. W omawianym okresie zwraca uwagę mały odsetek prac na dworach, jak również na stanowiskach wiejskich i osadach. Grodziska, cmentarzyska i inne kategorie stanowisk również w nikłym stopniu były przedmiotem zainteresowań badawczych archeologów na Mazowszu (por. tab. 1 i ryc. 2).

mpis u MWKZ Warszawa; teżę, „Warszawa-Służew, kościół p.w. św. Katarzyny. Badania archeologiczne — 1 VI–30 IX 1998 rok”, Warszawa 1999, mpis u MWKZ Warszawa; teżę, *Badania archeologiczno-architektoniczne kościoła pod wezwaniem św. Katarzyny na Służewie*, „Rocznik Warszawski”, R. XXX, 2001, s. 301–311.

⁴⁷ R. Cędroński, B. i A. Bryńczak, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w Węgrowie”, mpis u MWKZ Delegatura Siedlce.

⁴⁸ W. Pela, „Sprawozdanie z prac archeologicznych prowadzonych przy budowie kanalizacji w ulicach Koźmińskiego i Warszawskiej w Zakroczymiu”, Warszawa 2003, mpis u MWKZ Warszawa; *IA. Badania 1997*, Warszawa 2006, s. 319–321.

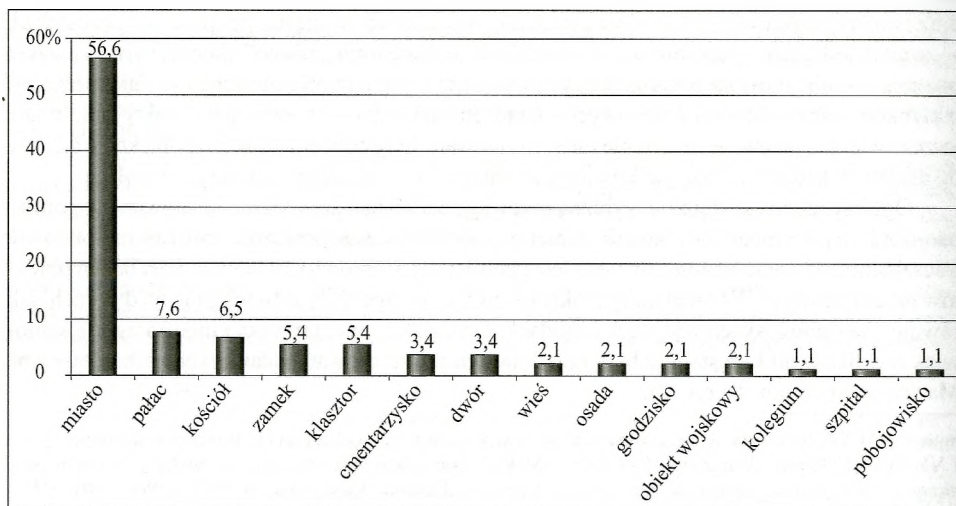
⁴⁹ B. i A. Bryńczak, „Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w Żelechowie”, maszynopis u MWKZ Delegatura Siedlce.

⁵⁰ Obliczenia własne autorów na podstawie: M. Milewska, *Mapy i wykaz stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych z Mazowsza*, [w:] *Materiały z ogólnopolskiej konferencji: Stan i potrzeby badań...*, s. 215–218.

⁵¹ S. Kołodziejki, *Mapy i wykaz stanowisk średniowiecznych i nowożytnych z Małopolski*, [w:] *Materiały z ogólnopolskiej konferencji: Stan i potrzeby badań...*, s. 224–230.

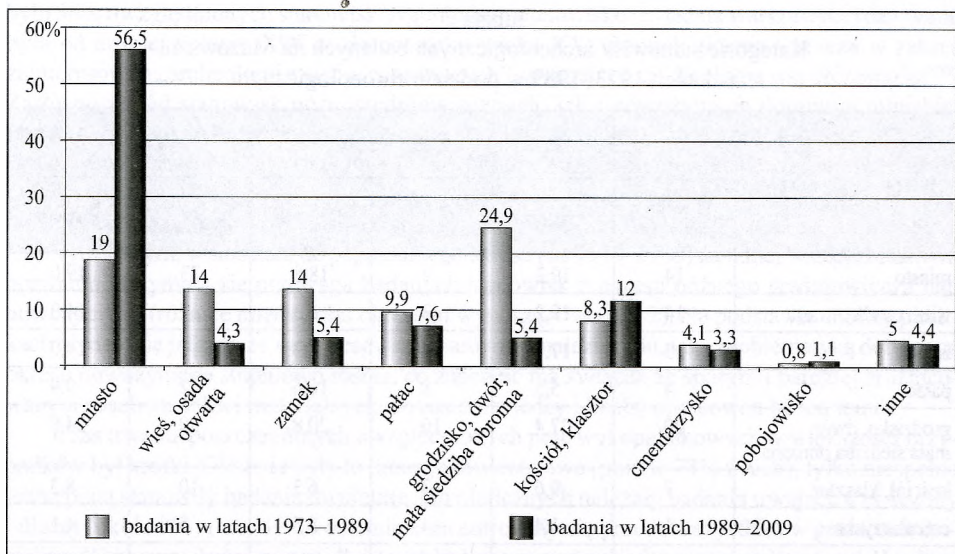
Tabela 1
Zestawienie kategorii stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych
badanych na Mazowszu w latach 1989–2009

Kategorie stanowisk	Liczba	Procent
miasto	52	56,6
pałac	7	7,6
kościół	6	6,5
zamek	5	5,4
klasztor	5	5,4
cmentarzysko	3	3,4
dwór	3	3,4
wieś	2	2,1
osada	2	2,1
grodzisko	2	2,1
obiekt wojskowy	2	2,1
kolegium	1	1,1
szpital	1	1,1
pobojowisko	1	1,1
Razem	92	100

Ryc. 2. Udział procentowy poszczególnych kategorii stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych badanych na Mazowszu w latach 1989–2009

Pod względem zróżnicowania odnotowanych stanowisk wśród wszystkich uwzględnionych miejscowości wyróżnia się stołeczna Warszawa. Badania objęły tu osiem różnorodnych funkcjonalnie grup obiektów: zabudowa mieszkalna i miejska infrastruktura (domy drewniane, kamienice, ulice, wodociągi, mury obronne), siedziby władz i instytucji miejskich (ratusz staromiejski, mennica stanisławowska), pałace (Jabłonowskich, Karasia, Królikarnia, Saski, w Wilanowie), kościoły (dominikanów obserwantów, św. Jana, św. Katarzyny na Służewie, Św. Krzyża) wraz

Ryc. 3. Porównanie udziału procentowego poszczególnych kategorii stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych badanych na Mazowszu w latach 1973–1989 i 1989–2009

z otaczającymi je cmentarzyskami, klasztor (dominikanów), Zamek Królewski (w tym Arkady Kubickiego i Pałac pod Blachą), oraz obiekty wojskowe — cytadela i Koszary Artylerii Koronnej. Jeszcze w sześciu innych miejscowościach prace archeologiczne prowadzono na kilku różnych kategoriach stanowisk — w Płocku (w obrębie miasta lokacyjnego, w kościele i klasztorze dominikanów, na osadzie w Płocku-Podolszyczach) i w Pułtusku (w mieście, na terenie szpitala św. Marcina, kolegium jezuickiego oraz na pobojowisku, gdzie rozegrały się walki między wojskami francuskimi i rosyjskimi w 1806 r.), jak również w Przasnyszu (gdzie badano miasto i klasztor pobernardyński), w Ciechanowie, Radomiu i Sochaczewie (miasto i zamek). W pozostałych odnotowanych miejscowościach badania przeważnie obejmowały stanowiska reprezentujące tylko jedną kategorię.

W ciągu ostatniego dwudziestolecia na rozpatrywanym obszarze w stosunku do lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku w przybliżeniu o jedną czwartą zmniejszyła się ogólna liczba badanych stanowisk (ze 121 do 92). Nastąpił zaś znaczny, bo trzykrotny, wzrost odsetka badań na terenie miast (z 19% do 56,6%) (tab. 2 i 3). W niewielkim stopniu zwiększyła się także częstotliwość badań w obrębie kościołów i klasztorów (z 8% do 12%). Natomiast udział procentowy badań pozostałych kategorii stanowisk wyraźnie zmalał, najbardziej — prawie pięciokrotnie — grodzisk, dworów i małych siedzib obronnych (z 24,9% do 5,5%) (ryc. 3).

Przyczyn tego stanu zapewne należy upatrywać w coraz wyraźniejszym po roku 1989 uzależnieniu badań archeologicznych od źródeł finansowania. Dlatego też przeważają działania archeologów głównie w granicach miast, w związku z różnorodnymi inwestycjami budowlanymi. Sporadycznie zaś są one efektem realizacji szerszych projektów badawczych. Pewne odnotowane dysproporcje mogą także wynikać ze zmian w granicach analizowanego obszaru.

Stanowiska badane w latach 1989–2009 z reguły datowane były przez badaczy bardzo szeroko — od późnego średniowiecza po schyłek czasów nowożytnych, czyli od XIII do XIX wieku, albo nawet po współczesność. Stanowiska późnośredniowieczne, stanowiące razem 64% wszystkich odnotowanych, zawierały w sobie zarówno nawarstwienia, jak i znaleziska nowożytne. Na okres nowożytny — między XVI a XIX stuleciem lub aż po wiek XX, datowanych

Tabela 2
Kategorie stanowisk archeologicznych badanych na Mazowszu
w latach 1973–1989 w podziale chronologicznym

Kategorie stanowisk	Późne średniowiecze		Czasy nowożytne		Łącznie	
	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent
miasto	14	19,2	9	18,8	23	19,0
wieś, osada otwarta	14	19,2	3	6,3	17	14,0
zamek	13	17,7	4	8,3	17	14,0
pałac	4	5,5	8	16,6	12	9,9
grodzisko, dwór, mała siedziba obronna	20	27,4	10	20,8	30	24,9
kościół, klasztor	7	9,6	3	6,3	10	8,3
cmentarzysko	1	1,4	4	8,3	5	4,1
pobojowisko	—	—	1	2,1	1	0,8
inne	—	—	6	12,5	6	5
Razem	73	100	48	100	121	100

Źródło: obliczenia własne autorów na podstawie: M. Milewska, op. cit., s. 215–218.

Tabela 3
Kategorie stanowisk archeologicznych badanych na Mazowszu
w latach 1989–2009 w podziale chronologicznym

Kategorie stanowisk	Późne średniowiecze		Czasy nowożytne		Łącznie	
	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent
miasto	38	65,5	14	41,2	52	56,5
wieś, osada otwarta	4	6,9	—	—	4	4,3
zamek	5	8,6	—	—	5	5,4
pałac	3	5,3	4	11,8	7	7,6
grodzisko, dwór, mała siedziba obronna	2	3,4	3	8,8	5	5,4
kościół, klasztor	4	6,9	7	20,6	11	12
cmentarzysko	2	3,4	1	2,9	3	3,3
pobojowisko	—	—	1	2,9	1	1,1
inne	—	—	4	11,8	4	4,4
Razem	59	100	33	100	92	100

Źródło: obliczenia własne autorów na podstawie uwzględnionych publikacji i opracowań w formie maszynopisów.

było 36% uwzględnionych stanowisk. Najmłodsze stanowisko (cytadela warszawska) datowane było od drugiej połowy XIX w. do początku wieku XX; chronologicznie wkracza w zakres zainteresowań „archeologii czasów najnowszych”, zwanej też „archeologią współczesności”⁵². Zarówno wśród stanowisk późnośredniowiecznych, jak i nowożytnych dominują miejskie. Ponadto wśród tych pierwszych odnotowano większy udział wsi i osad, zamków oraz cmentarzyisk, natomiast wśród nowożytnych — wszystkich pozostałych grup kategorii stanowisk. Były to także: pobojowisko i stanowiska nie mieszczące się w żadnej z wymienionych grup, zaliczone do jednej wspólnej, pod nazwą „inne” (tab. 3).

Tym samym, w stosunku do poprzedniego okresu (lat 1973–1989) na mniej więcej zbliżonym poziomie utrzymała się przewaga badanych stanowisk z okresu późnego średniowiecza nad nowożytnymi (różnice między obu okresami wynoszą 4%) (tab. 2). Na podstawie analizy publikacji wydaje się jednak, że zainteresowanie zarówno znaleziskami, jak i problematyką dotyczącą okresu nowożytnego stopniowo rośnie, co zapewne ma związek ze sporym i bardziej zróżnicowanym zasobem źródeł materialnych, wzrostem wiedzy i liczby opracowań na ten temat.

Czas trwania poszczególnych uwzględnionych prac wykopaliskowych w większości przypadków był krótki. Głównie były to prace jednosezonowe (prawie 73% z nich), tylko niespełna jedną piątą stanowiły badania dwuletnie. Do nielicznych należały badania trwające trzy sezony i dłużej (około 9%) (tab. 4). Te ostatnie koncentrowały się przede wszystkim w granicach dzisiejszej Warszawy. Jednymi z najdłuższych były prace archeologiczne prowadzone wokół pałacu w Wilanowie (od roku 2003, jeszcze nie zakończone), jak również w rejonie Arkad Kubickiego i na dziedzińcu Pałacu pod Błachą na Zamku Królewskim w Warszawie (w latach 1996–2007), oraz w kościele p.w. św. Katarzyny na warszawskim Służewie i na rozlokowanym wokół cmentarzu (w latach 1996–2002). Poza stolicą do najdłuższych zaliczyć można także badania na terenie zamku w Radomiu (w okresie od 1999 do 2008 r.).

Tabela 4
Zestawienie stanowisk archeologicznych badanych na Mazowszu
w latach 1989–2009 według czasu trwania badań

Czas trwania badań	Późne średniowiecze		Czasy nowożytne		Łącznie	
	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent
jeden sezon	44	72,1	23	74,2	67	72,8
dwa sezony	10	16,4	7	22,6	17	18,5
trzy sezony i dłużej	7	11,5	1	3,2	8	8,7
Razem	61	100	31	100	92	100

Czas trwania miał związek z charakterem prowadzonych prac. Badania systematyczne, za jakie uznaje się prace trwające co najmniej trzy sezony⁵³, były rzadkie. Z reguły stały się takimi badania początkowo traktowane jako ratownicze. Tylko w jednym przypadku — dziewiętna-

⁵² Por. J. Kruppé, *Narodziny i rozwój archeologii...*, s. 20–22.

⁵³ J. Kruppé, *Archeologia późnośredniowieczna i staropolska...*, s. 640. Według obecnych wytycznych konserwatorskich badania systematyczne to badania o pełnym zakresie dokumentacyjno-analitycznym, prowadzone w sytuacji braku bezpośredniego zagrożenia stanowiska zniszczeniem, gdy tempo prac wykopaliskowych „dyktowane jest wyłącznie wolą kierownika badań”, *Standardy metodyczne i dokumentacyjne badań archeologicznych i opracowań ich wyników*, „Kurier Konserwatorski”, nr 6, 2010, s. 45.

Tabela 5
Zestawienie stanowisk archeologicznych badanych na Mazowszu
w latach 1973–1989 pod względem charakteru badań

Charakter badań	Późne średniowiecze		Czasy nowożytne		Łącznie	
	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent	Liczba stanowisk	Procent
weryfikacyjno-sondażowe	19	26,0	17	35,4	36	29,8
stacjonarne	54	74,0	31	64,6	85	70,2
Razem	73	100	48	100	121	100

Źródło: obliczenia własne autorów na podstawie: M. Milewska, op. cit., s. 215–218.

stowiecznego pobojuwiska pod Pułtuskim, zakres prac prowadzonych tu przez trzy sezony nie wykroczył poza obserwacje powierzchniowe. Stanowiące przytłaczającą większość badania jedno- bądź dwusezonowe (łącznie blisko 91%) to przede wszystkim badania rozpoznawcze lub ratownicze, w tym także tzw. nadzory. Ich mankamentem są ograniczenia wynikające z faktu, iż eksplorowany obszar rozpoznawany jest przeważnie na niewielkich odcinkach. Zawężenie pola obserwacji utrudnia możliwości właściwego rozpoznania oraz interpretacji odkrytych nawarstwień i znalezisk.

Sytuacja ta w porównaniu z poprzednim okresem uległa radykalnej zmianie. Jeszcze bowiem w latach 1973–1989 gros stanowiły stacjonarne kampanie wykopaliskowe, zaś prace weryfikacyjno-sondażowe jedynie 30% ogółu (tab. 5). Przy założeniu, że te pierwsze to badania systematyczne, drugie zaś badania krótkotrwałe, udział procentowy tych ostatnich do roku 2009 wzrósł aż trzykrotnie, prac systematycznych natomiast zmalał siedmiokrotnie (ryc. 4).

Jest to zapewne związane z rozkwitem w ciągu ostatnich dwóch dekad tzw. „archeologii inwestorskiej”, „rynkowej”⁵⁴, oznaczającej podporządkowanie terenowych prac archeologicznych wymogom konserwatorsko-inwestycyjnym. Chodzi o podejmowanie badań wykopaliskowych na terenach objętych opieką konserwatorską, a przede wszystkim o uzależnienie ich zakresu oraz czasu trwania od potrzeb i zasobów finansowych inwestorów oraz zleceniodawców. Zwiększenie liczby takich badań notowano od początku lat dziewięćdziesiątych w skali całego kraju⁵⁵, nie tylko Mazowsza. Spostrzeżenia te, wyrażone przez prof. Leszka Kajzera w roku 1999, są nadal aktualne; potwierdziły je również wystąpienia i prezentacje podczas ogólnopolskiej konferencji w Supraślu.

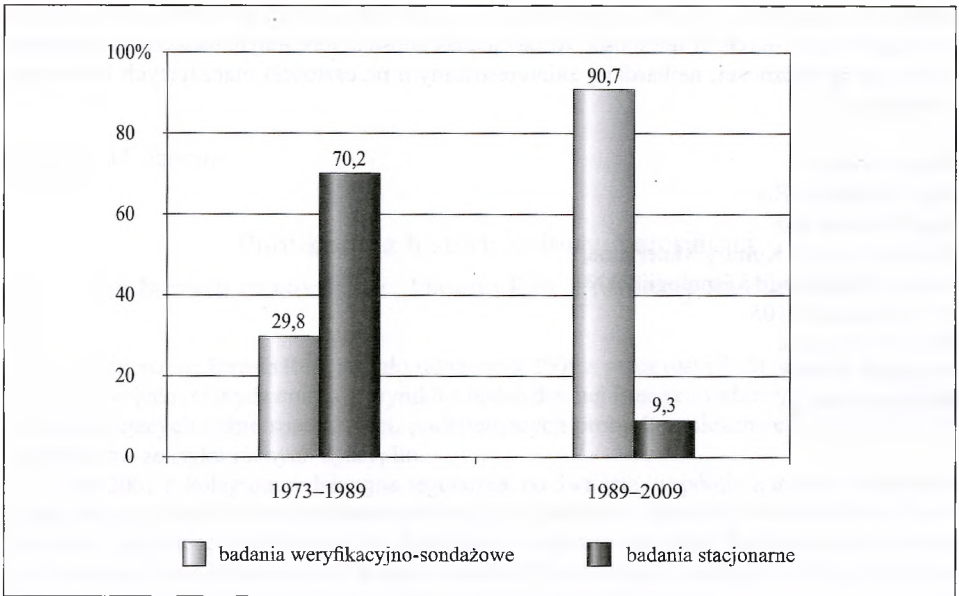
Stwierdzony powyżej stan rzeczy można wyjaśnić ogólną tendencją lokalizowania badań archeologicznych w miastach; prace te na ogół wyprzedzały różne inwestycje bądź im towarzyszyły. Tymi uwarunkowaniami można też tłumaczyć jednosezonowość większości prac oraz pewną ich przypadkowość. Tylko nieliczne ekipy badawcze mogły kontynuować prace terenowe w dłuższym okresie, dzięki atrakcyjności poznawczej stanowiska, ciekawym odkryciom oraz odpowiednim środkom finansowym⁵⁶.

W analizowanym okresie zarejestrowano drastyczny spadek udziału urzędów konserwatorskich oraz różnych instytucji naukowych w finansowaniu badań wykopaliskowych (łącznie tylko na 14% stanowisk). Jak wynika z informacji przekazanych przez autorów opracowań,

⁵⁴ Terminy te wprowadził prof. Leszek Kajzer, op. cit., s. 56–65.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Por. J. Kruppé, *Narodziny i rozwój archeologii...*, s. 13–18; L. Kajzer, op. cit., s. 56–66.

Ryc. 4. Udział procentowy stanowisk archeologicznych badanych na Mazowszu w latach 1973–1989 i 1989–2009 pod względem charakteru badań

prace archeologiczne na Mazowszu w latach 1989–2009 prowadzili głównie (w 77% przypadków) archeolodzy występujący jako osoby prywatne, niekiedy (9%) reprezentujący prywatne firmy prowadzące działalność archeologiczną. Było to nieliczne grono badaczy⁵⁷.

Mimo iż badania często były ograniczone przestrzennie i czasowo, przyniosły nowe, interesujące świadectwa materialne, umożliwiające nieraz weryfikację dotychczasowych ustaleń dotyczących zasięgu i etapów zasiedlenia badanych terenów lub powstawania zabudowy (np. miast: Czerska, Mińska Mazowieckiego, Płocka, Serocka, Nowego Miasta w Warszawie). Udowodniły także konieczność prowadzenia prac archeologicznych na terenach niegdyś rozpoznanych wykopaliskowo, z zastosowaniem nowych metod terenowych i analitycznych oraz uwzględniających postęp badań nad różnymi rodzajami zabytków.

Z drugiej strony, nadal wiele inwestycji budowlanych, szczególnie związanych z wymianą, naprawą bądź budową nowych instalacji podziemnych, odbywało się bez udziału archeologów czy architektów⁵⁸. Mogło to spowodować utratę wielu informacji istotnych dla poznania dziejów badanych obszarów. Spektakularnym tego przykładem może być pierwszy etap prac związanych z modernizacją ulicy Krakowskie Przedmieście w Warszawie w 2006 r.⁵⁹

Pozytywnym symptomem ostatnich dwóch dekad wydaje się spory odsetek publikacji informujących o omawianych badaniach. Opracowania wyłącznie w formie maszynopisów to źródło danych dotyczące 45% wszystkich uwzględnionych stanowisk, szczególnie dotyczących małych ośrodków. Wiadomości o pozostałych stanowiskach zawierały teksty z zróżnicowanym

⁵⁷ Najintensywniejszą działalność w tym czasie prowadzili: Ryszard Cędrowski (Ciechanów, Czersk, Mińsk Mazowiecki, Przasnysz, Radzymin, Sochaczew, Warszawa), Jerzy Garus (Warszawa), Andrzej Gołębniak (Płock, Warszawa), Zbigniew Lechowicz (Radom), Włodzimierz Peła (Warszawa), Zbigniew Polak (Płock, Warszawa), Marek Piotrowski (Ciechanów) i Antoni Smoliński (Maków Mazowiecki, Ostrołęka).

⁵⁸ W. Peła, *Badania archeologiczne na Rynku Starego Miasta...*, s. 44.

⁵⁹ Tenże, *Archeologia na Krakowskim Przedmieściu...*, s. 275.

stopniu szczegółowości, pomieszczone głównie w regionalnych wydawnictwach naukowych i popularno-naukowych. W ten sposób zostały jednak udostępnione innym badaczom i członkom lokalnych społeczności, najbardziej zainteresowanym przeszłością otaczających ich miejsc i obiektów.

Adres Autorów:

Mgr Magdalena Bis

Mgr Wojciech Bis

Ośrodek Historii Kultury Materialnej

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Al. Solidarności 105

00-140 Warszawa

magdabis@wp.pl

wojtekbis@wp.pl